

FRA TEATERSALEN PÅ SVALBARD TIL VERDENS STØRSTE SCENER

POLARSTJERNEN

Det lille forsamlingslokalet på Svalbard var lite, enkelt og uten glitter og glamour. Men for syv år gamle Maya Plisetskaja som løp ut på scenen for å danse rollen som havfrue, var kursen satt mot himmelen som en av de største stjernene.

STØRST AV ALLE STJERNER: Maya Plisetskaja debuterte på scenen på Svalbard syv år gammel. På bildet står hun i midten blant gruvearbeiderbarna i Barentsburg. Hun endte som ballettkunstens største stjerne. Men sporene fra barndommens møte med Norge glemte russeren aldri.

Tekst: **Tore Ulbrand Johansen**

Oppunder Nordpolen, i en bitte liten gruveby isolert av mørke og is, trer lille Maya ut på den provisoriske scenen i det trekkfulle lokalet og danser sine første trinn. Syvåringen er kledd som havfrue. I møtet med et publikum som hungrer etter adspredelser fra det tunge arbeidet i kullgruvene, bestemmer hun seg:

Hun skal bli prima ballerina.

Den lille russiske gruvebyen Barentsburg ved Grønfjorden, rundt 60 km vest for Longyearbyen, skal fostre en av de største ballerinaer gjennom tidene. Men først skal livet herje med den lille jenta. Året er 1932. I løpet av tre-fire år skal hennes far bli henrettet av Stalin og hennes mor sendes til redslene i en fangeleir.

Starten på utposten

I utstillingene til Svalbard Museum i Longyearbyen finnes det et bilde som er tatt tidlig på 1930-tallet. Bildet viser en gruppe skolebarn og deres kvinnelige lærer. Midt i bildet, foran en liten snøborg, står en syv-åtte år gammel jente.

Jenta er Maya Plisetskaja.

Den samme Maya Plisetskaja (1925–2015) danset på de største scener i verden, var feiret og fetert, hadde noen av verdens rikeste og mektigste som sine venner, hun ble overhengt med ordener og utmerkelse. På høyden av sin karriere ble hun utnevnt til «prima ballerina assoluta». Det finnes bare 12 andre i hele balletthistorien som har fått tilsvarende utmerkelse.

Men hun glemte aldri den lille scenen i den arktiske utposten der hun første gang opptrådte ▶

for et publikum – og gjorde stor suksess. Utposten som skulle bli utgangspunkt for tragedier og suksess.

Utvalgt og utsendt

I 1932 fant kommunistpampene i Moskva ut at unge Mikhail Plisetskij var én de ville satse på. Som 18-19-åring hadde han kjempet for bolsjevikene i borgerkrigen som fulgte den russiske revolusjon i 1917. Senere tok han økonomisk utdanning og meldte seg inn i kommunistpartiet. 33 år gamle Mikhail måtte være den rette til å bli den første direktøren for Sovjets gruvevirksomhet på Svalbard. Mikhail Plisetskij fikk også tittelen som russisk guvernør på Svalbard.

Fra den sovjetiske hovedstaden la familien Plisetskij i vei nordover til det avsidesliggende samfunnet i Arktis. Med seg hadde Mikhail sin kone, den tidligere stumfilmstjernen Rachel Messerer, datteren Maya (7) og hennes lillebror Alexander.

Reisen mot nord var lang, slitosom og nesten skremmende for dem alle. Kanskje særlig for Maya.

– Hele familien satte kursen mot verdens ende. Pappa, mamma, min åtte måneder gamle bror Alexander, og jeg. Det var en svært lang reise med opphold og merkelige bytter i ulike land. Vanlige folk brukte ikke fly på den tiden. Toget gikk til Berlin via Warszawa, fra Berlin dro vi med et komfortabelt tog gjennom Danmark og inn i Norge. En enorm ferge svelget toget vårt som ingenting, skrev hun mange, mange år senere i selvbiografien «I, Maya Plisetskaja», som kom da hun var blitt 76 år gammel.

Serviset fra Oslo

Selv etter et langt liv som feiret stjerne på verdens ballettscener,

FOTO: EKREM CANLI

START: På en trekkfull scene i Barentsburg på Svalbard debuterte lille Maya Plisetskaja på scenen.

FOTO: GETTY IMAGES

MÅL: Ved Bolsjoiballetten, her pyntet til minneforestilling for Maya Plisetskaja, danset stjernen helt frem til 1990.

husket Maya fortsatt ankomsten til Norge og hovedstaden Oslo:

– Vi kom ut på et lite og rent torg foran togstasjonen på en lys, vakker dag med strålende solskinn. Norges hovedstad har festet seg i minnet som en livlig, fargerik og solfylt by. Vi stanset foran vinduene til en liten og koselig forretning. Den fyldige eieren la merke til vår tydelige interesse. Hun bød Mama og meg

å komme inn, en bjelle klang da vi gikk gjennom døren.

Bak den var det skjulte skatter.

Alt var av ull. Fargerike varme kjoler, vide skjørt, lekne votter, drakter pyntet med gull og sølv, fluffy gensere og vesker strikket med intrikate teknikker. Jeg var åndeløs. Mama så over sine krøllete sedler, telte sin ynkelige kapital med hard valuta. Det var nok til en barnekjole. Hun kjøpte ikke noe til seg selv. Eieren, rørt over vår fattigdom, ga meg en presang – et knøttlite te-sett av porselen til å ha i et dukkehus. Gud vet hvorfor, men jeg har det fortsatt.

– Det er vel det eneste jeg klarte å ta vare på gjennom hele mitt svært turbulente liv, sa hun senere.

Havfruen i ishavet

Livet i det arktiske Svalbard var

EN HUND ETTER SVALBARD: Maya Plisetskaja var datter av direktøren i Barentsburg, og nøt livet i snøen og på tur rundt den sovjetiske gruvebyen med mor og lillebror.

en utfordring både for voksne og barn. Maya likte is og snø og klarte seg bra, selv om det ikke var noe luksusliv, heller ikke for gravedirektøren og hans familie.

– Vi hadde to rom. I ett av dem blafret kraftig elektrisk lys konstant gjennom vinteren, det skulle gi inntrykk av himmelen. I de endeløse svarte, polarnettene savner man virkelig solen ...

I vintermørket hygget gruvearbeiderne og deres familier seg med å sette opp danse- og teaterforestillinger. En av disse var Alexander Dargomyzshsky's opera «Rusalka».

« Norges hovedstad har festet seg i minnet som en livlig, fargerik og solfylt by.

FOTO: ALEWIJNSE A/NORSK POLARINSTITUTT

Den enkle amatørforestillingen skulle bli helt avgjørende for Maya Plisetskaja.

– Rollen som den lille havfruen gikk til meg. Jeg vet ikke om det var fordi pappa var konsul, eller fordi jeg virkelig var flink. For ikke å virke falsk beskjeden må jeg si at det var jeg. Jeg spilte min lille rolle slik jeg skulle. Utrolig nok har et blekt og slitent bilde fra forestillingen overlevd, jeg er med på det. Bildet er fra den aller første gangen jeg sto på en scene, har hun fortalt.

Statens epler

Da Mikhail Plisetskij ble sendt til Arktis som sjef for rundt 1800 sovjetborgere, var den politiske situasjonen i hjemlandet i ferd med å bli dramatisk. Det som utover 1930-tallet skulle bli rene

drapsbølger og utrenskninger, var i sin spede begynnelse. Også helt oppe under Nordpolen hadde den mektige – og svært paranoide – Josef Stalin sine lakeier. Det var best å passe seg, det hemmelige politiet NKVD (senere KGB) var over alt, og de trengte ikke mye for å sette et navn på listen over mistenkelige personer.

– De norske myndighetene på Svalbard sendte en gang den sovjetiske konsulen en julepresang, en kasse epler. Pappa lot meg ikke engang smake på frukten, en sjeldenhet i nord på den tiden. Han ga ordre om at frukten skulle leveres til gruvarbeidernes kantine, forteller hun.

Det var først senere i livet Maya forsto hvorfor faren var så streng, han var livredd for å forsyne seg av noe som egentlig var statens eiendom.

Det hadde han grunn til, skulle det snart vise seg.

Til å begynne med gikk det nokså bra for den unge direktøren. Målene for kullproduksjonen ble aldri nådd, men Plisetskij klarte å øke produksjonen betydelig. I 1936 ble det hakket ut rundt en halv million tonn – en firedobling fra da han kom til Barentsburg.

Resultatene var så bra at Mikhail Plisetskij ble kalt tilbake til Moskva for å overta som direktør for hele gruvekonsernet Trust Arktikugol.

Kastet ut av partiet

Da familien reiste, hadde NKVD-agentene på Svalbard 180 navn på sin «forbryterliste». Det skulle vise seg at direktørens navn også sto på listen.

Den første tiden tilbake i

Moskva var alt fryd og gammen. Plisetskij-familien fikk en bra leilighet, de fikk en datsja – hytte – på landet og de fikk en bil med sjåfør til disposisjon. Mikhail selv fikk en rekke ulike medaljer. Alt så ut til å være i skjønneste orden.

Men én kveld noen måneder etter hjemkomsten, kom Mayas pappa hjem tidligere enn planlagt. Uten å spise la han seg på sengen i fulle klær. Han lå ubevegelig lenge med armene under hodet, stirret i taket.

– Er du syk, pappa? spurte Maya.

– Jeg er blitt kastet ut av partiet, var svaret.

Uten forvarsel ble Mikhail Plisetskij ekskludert fra kommunistpartiet, en katastrofal skjebne i Sovjetunionen på 1930-tallet.

Det ble slutt på bil og privat-

sjåfør. Mikhail Plisetskij ble værende hjemme. Han sluttet å barbere seg, tilbrakte timevis i sengen. Han svarte ikke på spørsmål, spiste ikke, var mørk og dys-ter.

Så fikk han sparken. Telefonen som tidligere hadde ringt i ett sett, særlig på kveldstid, ble stille. Ingen kom på besøk.

Det var som om faren hadde pest.

Arrestert

«Bøddlene» slo til tidlig om morgenen den 30. april 1937.

– Klokken var rundt fem da det begynte å knirke i trappene under vekten av raske skritt. De var kommet for å arrestere pappa. Disse arrestasjonene i timene før daggry er velkjent i dag, omtalt både i bøker, filmer og teaterstykker. Men tro meg; å oppleve det på nært hold er svært skremmende, skrev Maya som voksen.

– Pappa var hvit som snø i ansiktet, han kledde seg med skjelvende hender. Jeg selv sto der og håpet dette bare ville vare noen dager, at livet ville bli som før igjen. Pappa forsøkte å trøste meg, hvisket til meg at alt ville bli bra. Det siste jeg hørte faren min si før døren slamret igjen og han var borte for alltid, var «Takk Gud at de omsider vil ordne opp i dette».

7. januar 1938 ble Mikhail Plisetskij stilt opp foran en eksekusjonspelotong og skutt. Den tidligere gruvedirektøren og russiske konsulen på Svalbard endte livet i Lubjanka-fengselet i Moskva. I flere måneder hadde han avvist alle anklager, nektet å innrømme at han hadde gjort noe galt, før han på et tidspunkt snudde om og skrev under på en «tilståelse».

I mellomtiden var også mamma Rachel blitt arrestert. Familiens yngste sønn Azari var blitt født bare to måneder tidligere, han havnet sammen med moren i det beryktede Butyrki-fengselet.

Det kan være at Plisetskij fikk kjennskap til dette og at han tilsto i håp om redde sine kjære.

Mens foreldrene satt bak lås og slå, gjorde Maya sitt beste på ballettskolen. Den lille jentungen fra «bygdehuset» i Barentsburg viste seg å være uendelig talentfull og

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

EN ENER PÅ STJERNEHIMMELEN: – Jeg pleide å se på Svanesjøen som en dansers svennestykke, sa Maya Plisetskaja. Dansen ble redningen da begge foreldrene ble tatt av Stalins hemmelige politi.

fikk plass på akademiet til Bolsjoi-balletten. Hun bodde hos morens søster.

Maya viste stor fremgang og imponerte med sin teknikk og innlevelse. I 1943, da Maya var 18 år gammel, ble hun uteksaminert fra Bolsjoi-akademiet med beste karakter og ble ansatt ved den

verdensberømte Bolsjoi-balletten kort tid etter.

Drømmen gjort levende

Ingen ballett betydde mer for Maya Plisetskaja enn Svanesjøen – Peter Tsjaikovskijs mesterstykke. Etter å ha ventet og håpet på å få en rolle, fikk hun endelig prøve seg som den forføreriske Odile. Den 27. april 1947, i en matinéforestilling på Bolsjoi-ballettens scene, danset hun ut på scenen som senere skulle bli hennes profesjonelle hjem.

Hun danset Svanesjøen mer enn 800 ganger over en periode på 30 år på scener over hele verden.

– Jeg kunne ikke tro det, at jeg endelig fikk oppfylt min store

« Pappa var hvit som snø i ansiktet, han kledde seg med skjelvende hender.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

NÆRKONTAKT: Vladimir Putin jobbet tidligere for KGB, etterlevningene etter det hemmelige politiet som arresterte og henrettet faren til Maya Plisetskaja. Ballettdanseren skulle i voksen alder sørge for prestisje til den russiske presidenten.

FRA DEBUTEN: Dette er det eneste bildet som eksisterer fra Maya Plisetskajas debut som ballettdanser i en alder av 7 – som havfrue i et trekkfullt forsamlingshus i Barentsburg på Svalbard.

FOTO: UKJENT

drøm, fortalte Maya som godt voksen om drømmen som startet på en scene på Svalbard.

Maya ble rik og berømt, levde i flere land og omgikk kongelige, politikere og andre superkjendiser. Hun giftet seg i 1958 med komponisten og pianisten Rodion Schodrin, forble barnløs og døde i 2015. □

Kilder: 1, Maya Plisetskaja, Svalbardposten, Svalbard Museum, Wikipedia, Financial Times, BBC.

HENRETTET: Maya Plisetskajas far Mikhail ble drept av KGB i Lubjanka-fengslet i Moskva. Senere ble han ansett som rehabilitert og kjent uskyldig.

HENRETTET UTEN GRUNN

Årsaken til at Mikhail Plisetskij ble arrestert og senere henrettet som en «fiende av staten», var sammensatt.

Men den viktigste var nok hans vennskap med Richard Pikel. Han hadde tidligere arbeidet nært med Grigorij Zinovjev, ett av medlemmene i det første Politbyrået som ble dannet etter revolusjonen 20 år tidligere. Zinovjev var falt i unåde hos Stalin, sammen med flere av sine medarbeidere – blant dem Pikel.

Mikhail Plisetskij gjorde den store tabben å ansette Pikel som sin nestkommanderende i Barentsburg midt oppe i denne prosessen. Pikel ble i 1935 hentet ned fra Barentsburg og stilt for retten. Han tilsto å ha deltatt i et forsøk på å ta livet av Stalin, og ble henrettet sammen med flere andre – blant dem Zinovjev.

En medvirkende årsak kan ha vært at Mikhail hadde møtt en av brødrene sine som hadde flyttet til USA i 1912. Kontakt med «utlendinger» var et stort avvik i 30-tallets Sovjet.

Ingen fikk vite noe som helst om Mikhail Plisetskij's skjebne. Den ble de etterlatte kjent med først i 1989 – 51 år etter at han forsvant. Da dukket det opp et dokument som viste at dødsdommen var blitt opphevet og Plisetskij rehabilitert allerede i mars 1956 da Nikita Khrustjov hadde overtatt makten etter Stalin.

En tid etter at mannen forsvant, ble også Mayas mor pågrepet og senere dømt til åtte års fengsel.

I flere avhør lot NKVD-agentene være å fortelle henne at ektemannen allerede var død, de snakket til henne som om han fortsatt var i live. Mayas mamma sto uansett på sitt; hun hadde ikke gjort noe galt, ikke ektemannen heller. Hun tilsto ikke noe som helst, skrev aldri under på noen papirer.

Da dommen var falt, ble hun sendt sammen med andre «ektefeller til folkets fiender» til en fangeleir i det som i dag er Kasakhstan med den nyfødte lille sønnen.

Ingen av fangene på toget visste hvor de skulle, men ryktene begynte å gå om at målet var leiren Akmolinsk Oblast. Rachel fikk tak i et lite stykke papir fra en avis. Med en brent fyrstikk skrev hun navn og adresse til søsteren Mita i Moskva, med ordene «føres til camp Akmolinsk Oblast». Da toget stoppet ved en øde overgang, så Rachel en ung kvinne som sto inntil sporene. Øynene deres møttes og fangen kastet lappen foran føttene på kvinnen, som ikke reagerte. Så kjørte toget videre.

Budskapet kom frem til familien i Moskva, og en slags kontakt

kunne opprettes. En gang fikk Maya besøke moren i fangeleiren før hun ble løslatt i 1941. At foreldrene ble borte gikk sterkt inn på Maya, som i praksis ble adoptert av sin tante etter at foreldrene forsvant.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS